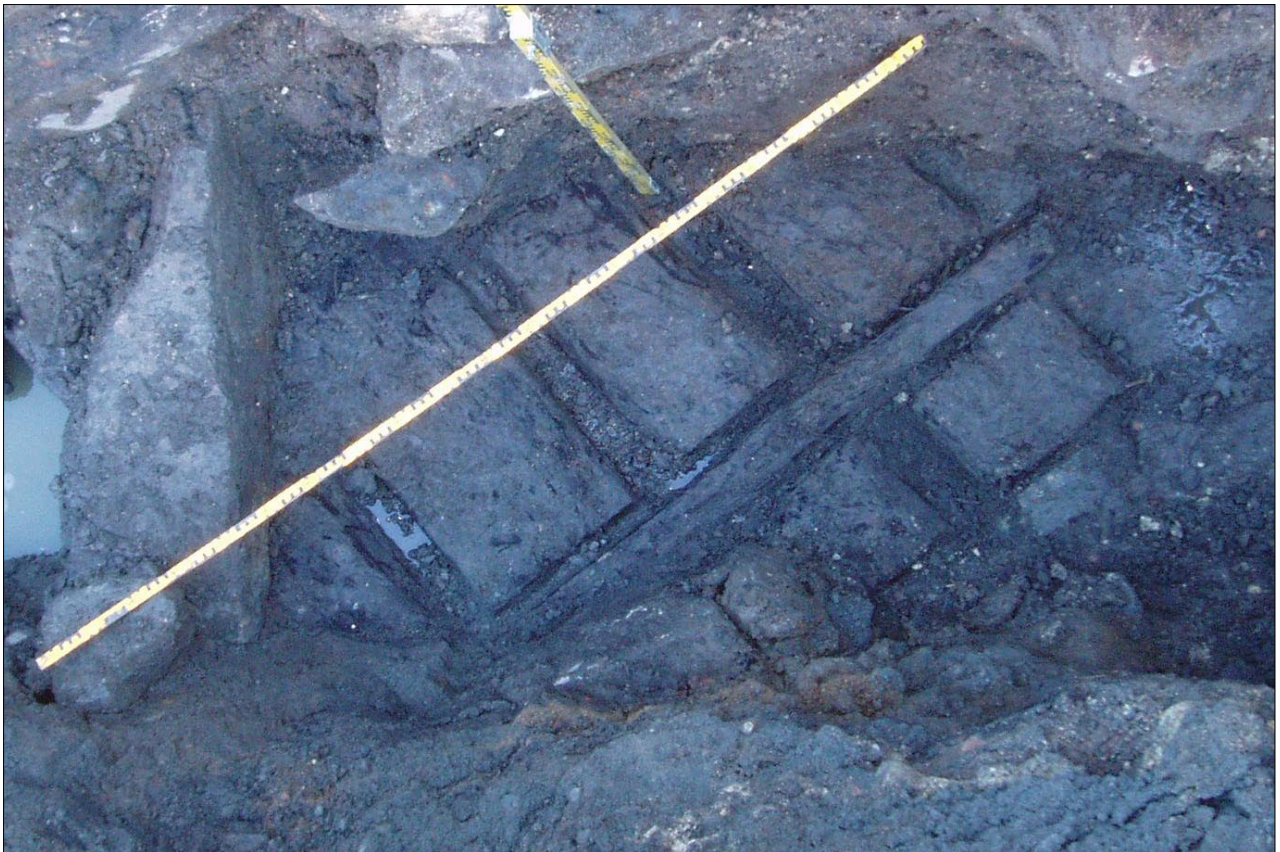

Gamla Älvsborg

Yttre befästningsverk

Göteborg 185 | Fästning | Historisk tid
Förundersökning | Göteborgs kommun

Mats Sandin & Tom Wennberg

Gamla Älvsborg Yttre befästningsverk

Mats Sandin & Tom Wennberg

ARKEOLOGISK RAPPORT FRÅN GÖTEBORGS STADSMUSEUM 2007:29

ISSN 1651-7636

ARKEOLOGISK RAPPORT FRÅN
GÖTEBORGS STADSMUSEUM
ISSN 1651-7636
© Göteborgs Stadsmuseum 2007
Norra Hamngatan 12
411 14 GÖTEBORG
www.stadsmuseum.goteborg.se

REDAKTION
Mona Lorentzson

OMSLAGETS GRAFISKA FORM OCH LAYOUT
Mimmi Andersson

REDIGERING
Tom Wennberg

FOTO
Göteborgs Stadsmuseum
Bilden på försättsbladet visar en rustbädd av ek från fästningstid
Inlagan visar en dansk segermedalj över belägringen av Älvsborgs slott 1612

TOPOGRAFISKA OCH EKONOMISKA KARTAN
© Lantmäteriverket. Medgivande 507-98-3211

KARTOR FRÅN STADSBYGGNADSKONTORETS DATABAS
© Göteborgs Stadsbyggnadskontor

TRYCK
Elanders Digitaltryckeri, Göteborg. 2007

INNEHÅLL

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER	1
TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ	2
GAMLA ÄLVSBORG	3
UTSEENDE FÖRE UNDERSÖKNING	3
TIDIGARE FYND OCH UNDERSÖKNINGAR	4
MÅLSÄTTNING	4
UNDERSÖKNINGSMETOD	4
NATURVETENSKAPLIGA BESTÄMNINGAR	5
GRÄVNINGSIAKTTAGELSER	5
FYNDBESKRIVNING	8
TOLKNING OCH DATERING	9
ANTIKNVARISK BEDÖMNING	10
LITTERATUR	11

BILAGOR

1. Dendrokronologisk undersökning

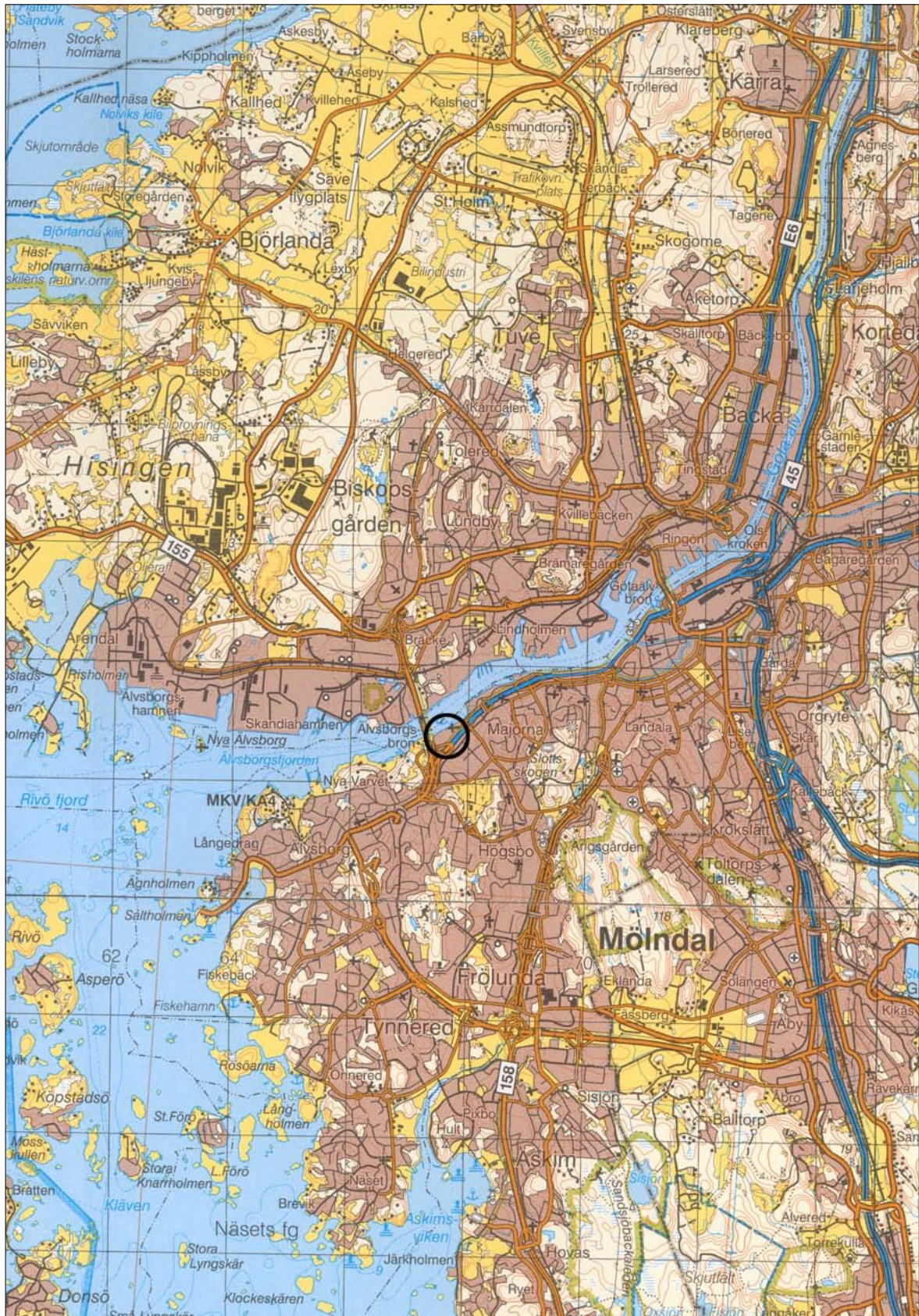

Fig. 1. Blå Kartan, 1:100 000, 61 Göteborg med undersökningsområdet markerat.

FORNLÄMNING GÖTEBORG 185

Arkeologisk förundersökning, Gamla Älvsborg

På uppdrag av länsstyrelsen i Västra Götaland har Göteborgs Stadsmuseum med anledning av omdragning av en spillvattenledning i samband med husbyggnation utfört en arkeologisk förundersökning i form av schaktövervakning på fastigheten Majorna S:4 (fig 1, 2 & 3). Den aktuella fastigheten är belägen inom fornlämning Gö 185, vilken utgörs av fästningen Gamla Älvsborg. Fornlämningen ligger inom riksintresseområde "Klippan-Carnegie-Gamla Älvsborg".

Undersökningen omfattade blandade fyllnadslager i äldre schakt, olika industri-lager samt ett stratigrafiskt avskilt kulturlager. Vid undersökningen dokumenterades resterna av en befästningsmur med tillhörande rustbädd. Rustbädden daterades dendrokronologiskt och stratigrafiskt till äldst 1540-tal fram till 1600-talets första hälft.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens beslut nr:	431-65251-2005
GSM dnr:	1446/06 5331
Uppdragsgivare:	Klippan Kulturfastigheter AB
Läge:	Göteborgs kn, Majorna S:4
Ekonomisk karta:	7B0d - 7103
Koordinater i rikets nät:	X=6402,8, Y=1267,7
Grävningsorsak:	Flytt av rörledning
Grävningsinstitution:	Göteborgs Stadsmuseum
Tidpunkt för undersökning:	Fältarkeologi: 2006-11-01 - 2006-11-08
Undersökt yta:	65 m ²
Antal arkeologtimmar i fält:	38 tim
Platsledare:	Mats Sandin
Övriga deltagare i fält:	Tom Wennberg
GSMA nr:	060062

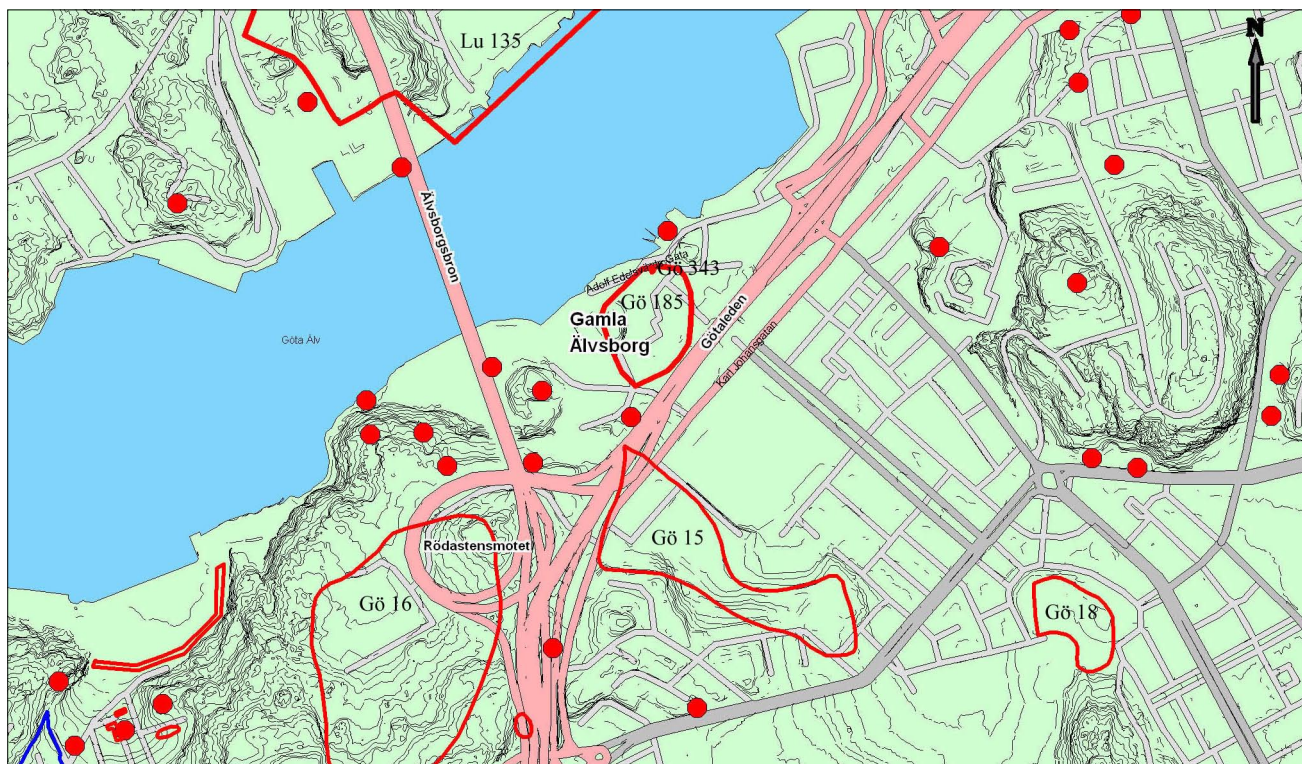

Fig. 2. Översikt med fornlämningsbild över närområdet, skala 1:15 000.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

Gamla Älvsborgs slott är beläget lite innanför Göta älvs mynning på en höjd vid älvens södra strand (fig 2). Berget ligger i den västra kanten av en dalgång som skär in i landet åt sydöst. Bergets höjd är ca 21 meter över havet. I öst och väst ligger markanta höjdryggar. I direkt anslutning till borgklippan finns i öst och väst flacka ytor som tidigare varit stränder mot älven. I söder och sydväst sluttar marken nedåt från Sannahöjden.

Fornlämningssmiljön i området präglas av stenålderboplatsen Gö 15 vilken är mera känd som Sandarnaboplatsen (fig 2). Fornlämning består även av en av det största och fyndrikaste senmesolitiska boplatsen i regionen. Direkt väster om denna ligger den mesolitiska boplatsen Gö 16.

Vid Färjenäs, tvärs över älven låg Karl IX:s Göteborg (Lu 135) som grundlades 1603 som en holländsk handelsstad men den brändes ner av danskarna redan 1611. I området finns även Kungsladugården som flyttade till sin nuvarande plats under 1600-talets andra hälft. Öster om borgklippan finns även byggnader från 1700-talet vilka uppfördes av Ostindiska kompaniet som utrustningslokaler för handeln med Kina. Ett flertal byggnader från 1800-talets intensiva industriepok finns fortfarande bevarade i området.

Fig. 3. Undersökningsområdet, skala 1:3000.

GAMLA ÄLVSBERG

Gamla Älvsborg existerade som slott och fästning från 1300-talet fram till 1661 då slottet revs. Den omnämns första gången 1366 och anläggs förmodligen några år tidigare. De äldsta anläggningarna vilka var byggda av trä och försedda med jordvallar, brändes och skövlades vid flertalet tillfällen. Under 1500-talets första hälft påbörjades, under Gustav Vasas regim, byggandet av ett stenslott. I skydd av denna fästning anlades år 1547 Älvsborgs staden. Staden och slottet brändes 1563 av danskarna. För att återfå slottet måste en lösensumma om 150 000 daler betalas. Detta var den första "Älvsborgs lösen". År 1571, när slottet kommit i svensk ägo, igångsattes en restaurering. 1612 intogs slottet åter av danskarna vilket resulterade i en ny lösen av Älvsborg. Denna lösen om 1 000 000 daler var slutbetalad 1619 och slottet blev åter svenskt. Omfattande byggnadsarbeten vidtog. Dock fann man snart att slottet som försvarsanläggning hade spelat ut sin roll. Beslut om rasering togs 1660 och raseringen skedde 1661. Material från slottet återanvändes till bygget av Nya Älvsborg och fästningen Göteborg.

UTSEENDE FÖRE UNDERSÖKNING

Undersökningsytan var belägen öster om borgklippan (fig 3 & 5). Ledningsdragningen skulle ske i befintlig väg och trottoar. Ytbeläggningen bestod av asfalt och gatsten.

TIDIGARE FYND OCH UNDERSÖKNINGAR

Större undersökningar av fornlämningen har tidigare skett under två omgångar. Under tidigt 1900-tal undersökte Wilhelm Berg den västra sidan av borgklippan vid uppförandet av exempelvis toppsockerstationen. Då dokumenterades framförallt murdetaljer. Under 1930-talet undersökte Harald Wideen stora delar borgklippan och slottsruinen. Under tidigt 1950-tal undersökte Wideen även delar av de östra befästningsdetaljerna. Bland annat påträffades ett stockverk i anslutning till borgklippan.

Vid nyligen, av Göteborg Stadsmuseum, genomförda undersökningar söder och sydöst om borgklippan har delar av vallgraven och välbevarade yttre befästningsverk påträffats och dokumenterats. I nordost påträffades sommaren 2005 en större klinkerbyggd fartygslämning daterad till 1560-70-tal (Gö 343, fig 2). I januari 2006 genomfördes en schaktövervakning i området där befästningsvallen mellan Skinnarklippan och slottets huvudentré låg. Vid undersökningen påträffades rester av en stenkonstruktion troligen tillhörande fästningen (Sandin & Wennberg 2007a). Väster om detta undersökningsområde genomfördes en förundersökning i september 2006 (Sandin & Wennberg 2007b). Vid denna undersökning påträffades den sydöstra bastionsmuren samt rester efter fästningens vallgrav.

MÅLSÄTTNING

Syftet var huvudsakligen att identifiera och dokumentera konstruktioner från fästningens yttre befästningssystem och befästningens byggnadshistoria. Med konstruktioner menar vi befästningsverk som murar, stenkonstruktioner och träkonstruktioner. Kart- och planmaterialet från 1500- och 1600-talet visar att området där markingreppet planerades delvis berörde den befästningsvall som byggdes mellan Skinnarklippan och slottets huvudentré (fig 4). Det fanns stora förväntningar att påträffa befästningskonstruktioner i anslutning till vallgraven. Vid schaktövervakning nordost om undersökningsområdet har tidigare en stenkonstruktion påträffats (Sandin & Wennberg 2007a). Möjligheten att påträffa lämningar var därmed stor.

UNDERSÖKNINGSMETOD

Undersökningen genomfördes i samband med exploateringen. Detta innebar att personal från Göteborgs Stadsmuseum övervakade schaktningsarbetet i samråd med entreprenören. Schaktningen utfördes med stegvis avbaning av jordlager till ledningsschaktets anläggningsdjup.

Den arkeologiska dokumentationen utfördes med digital inmätning, ritning och fotografering. Alla fältiakttagelser fotograferades både analogt och digitalt. Fynd insamlades systematiskt för att ge svar på de upprättade frågeställningarna.

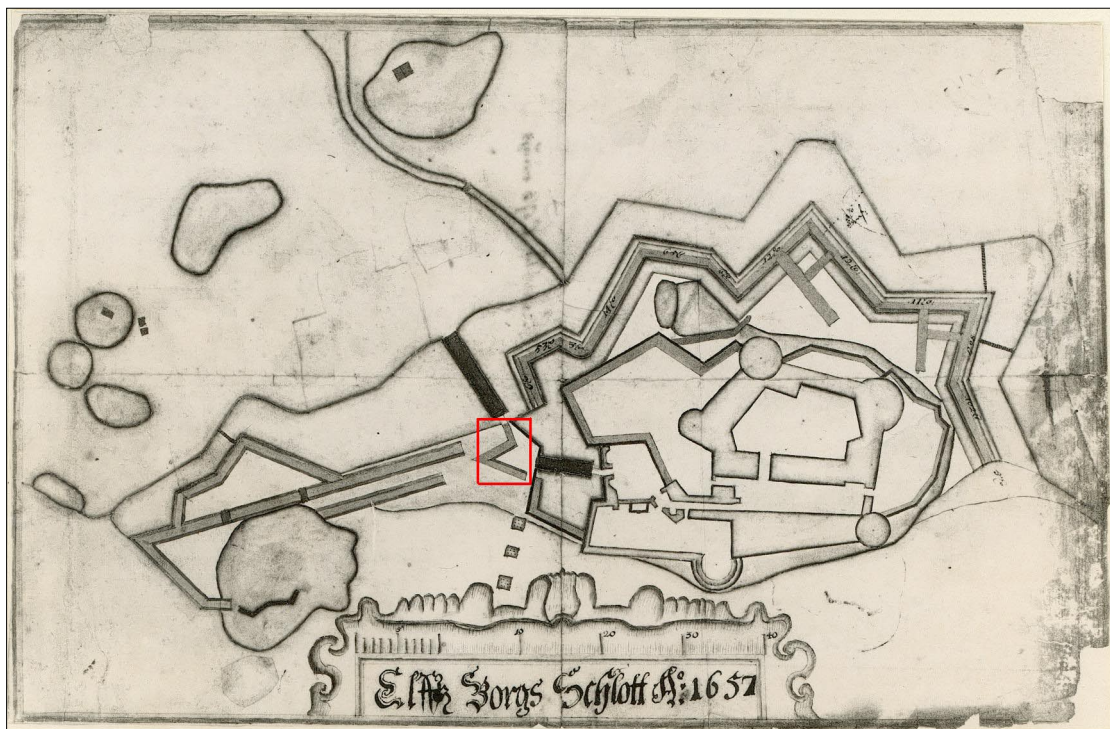

Fig. 4. Planritning över Älvsborg från 1657 med undersökningsområdet ungefärligt markerat (GSM - arkiv).

NATURVETENSKAPLIGA BESTÄMNINGAR

Tre ekstockar från rustbädden till den påträffade stenmuren skickades på dendrokronologisk datering. Denna utfördes av Alf Bråthen. Provresultaten antyder stockarna är fällda under 1500-talet och sekundärt använda i rustbädden (prov 224-226, bilaga 1). Prov 226 kan möjligen vara fällt i intervallet 1540-1545 vilket ger en äldsta möjliga datering av rustbädden.

GRÄVNINGSIAKTTAGELSER

Längden på schaktet var ca 30 m. Det grävdes med en bredd av ca 1,8 – 2,3 m och till ett djup av ca 2 – 2,6 m djup (fig 5). Totalt undersöktes ca 325 m³ fyllnadsmassor och jord.

De lämningar som primärt undersökts och dokumenterats påträffades ca 1-2,6 m under nuvarande marknivå (fig 6 & 7). Det påträffades även strukturer och lager från de intensiva industriperioderna efter fästningsepoken (fig 5) Undersökningen omfattade blandade fyllnadslager i äldre schakt, olika industrilager samt ett stratigrafiskt avskilt kulturlager.

Schaktningen startade från norr. I denna del berörde enbart grävningen redan omrörda massor i äldre ledningsdragningar. Schaktbotten i denna del låg mellan 2,2 – 2,6 m. Från schaktbotten finns bevarade lager kvar på platsen.

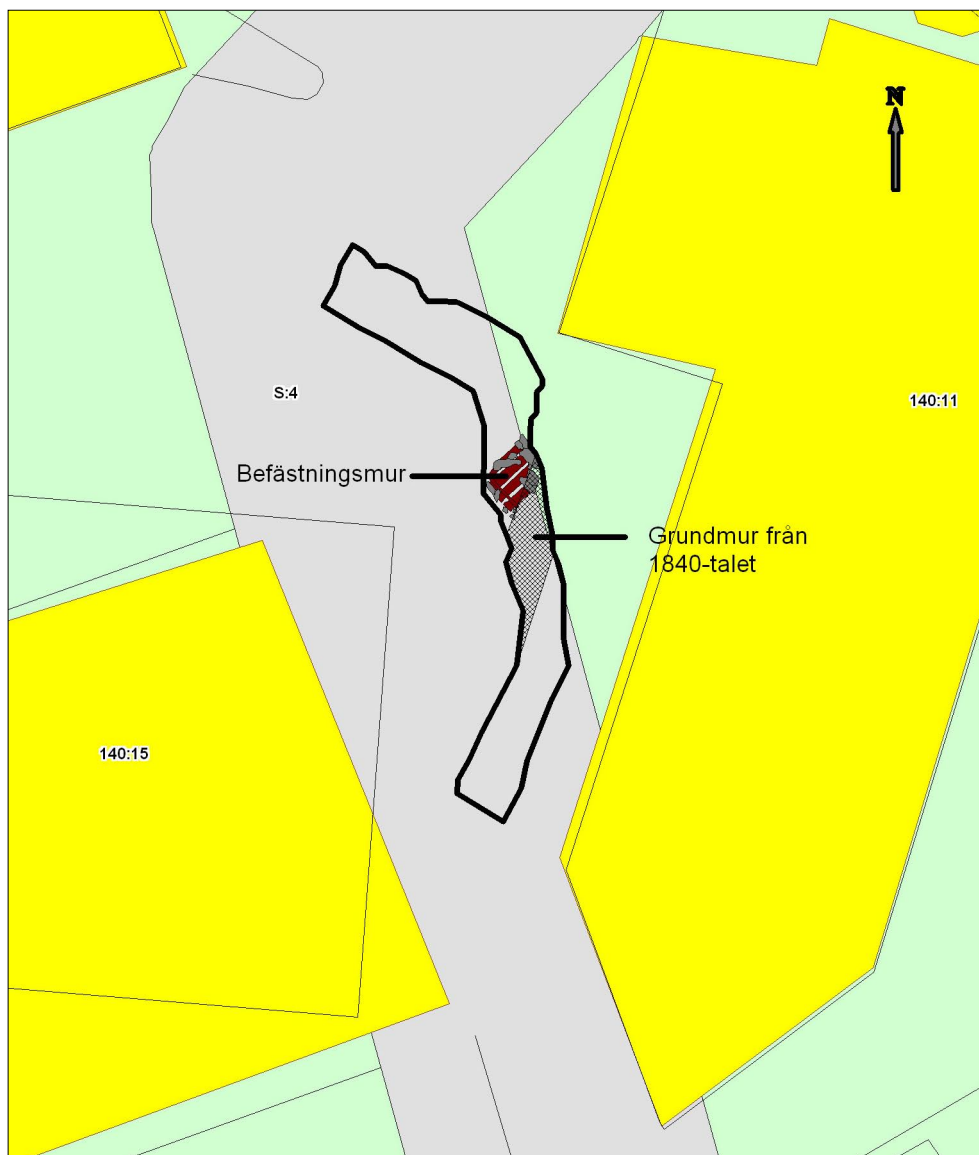

Fig. 5. Planritning över schaktet, skala 1:300.

Centralt i schaktet iaktogs att antal lager hörande till fästningstid, L5 och L6. I samma nivå som dessa lager uppträder påträffades en kallmur stående på rustbädd (fig 6, 7 & 8). Muren och rustbädden slutar i schaktets västra kant. Rustbädden var byggd av grovt ekvirke med dimension av ca 15 x 30 cm. Virkets fällningstidpunkt har dendrokronologiskt daterats till äldst 1540-tal (prov 224-226, bilaga 1). I lager mot och under rustbädden iaktogs fyndmaterial tillhörande fästningsepoken. Några stenar i muren togs bort för att ge plats för spillvattenledningen. Rustbädden ligger dock kvar in situ. Från schaktbotten som ligger i L5 och L6 finns konstruktioner och lager bevarade på platsen. Lager 4 tolkas som ett utfyllnadslager som är påfört efter muren varit i bruk och har troligen fungerat som markberedning efter rivningen av borgen 1661. Ovanliggande lager hör således till industriperioden.

Fig. 6. Planritning över sydvästra begränsningen av yttre befästningsmur, skala 1:50.

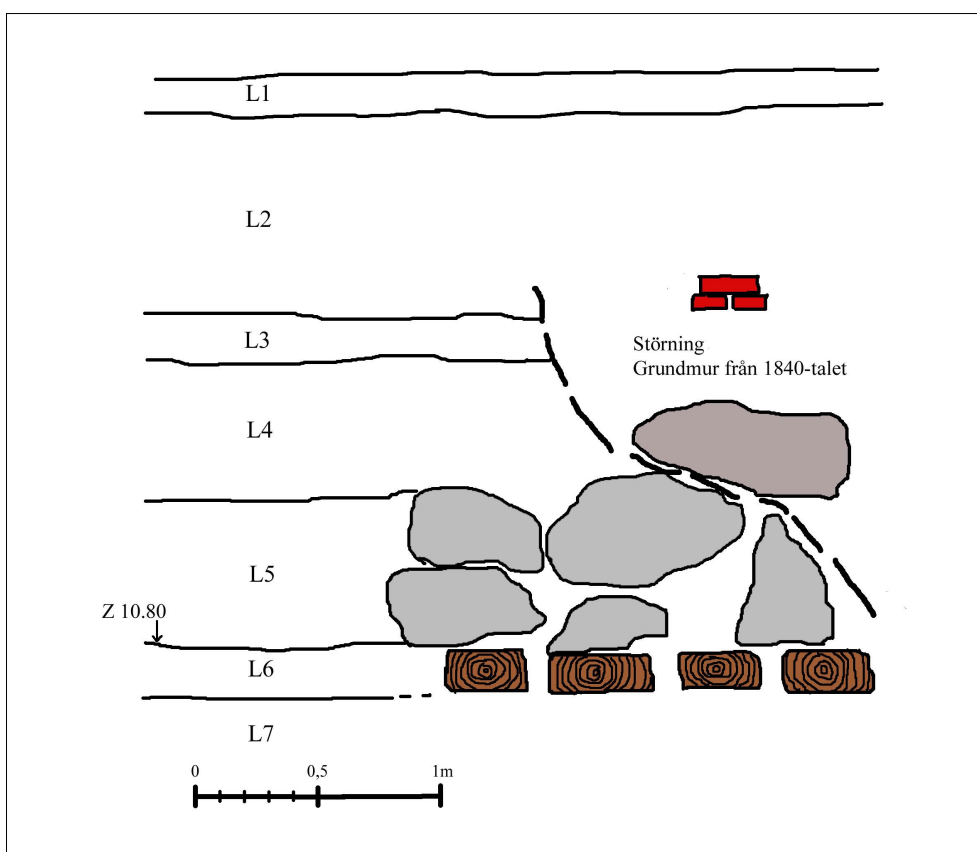

Fig. 7. Profiliriting över lagerföljd och yttre befästningsmur på rustbädd av ek mot NO. L1: Asfalt, L2: Raseringslager/utfyllnadslager, L3: Kalklager, L4: Skiktad sten, grus och sand, utfyllnadslager, L5: Omrörd gulgrå lera, L6: Brun grov sand med inslag av träflis, huggspån, tegelflis. Stark lukt av metan, L7: Grå homogen lera, troligen postglacial. Renritning: Mats Sandin.

Fig. 8. Översiktsbild över rustbädd till yttre befästningsmur. Öst är uppåt i bild.

Invid och delvis i den ovan nämnda muren påträffades rester av en grundmur tillhörande porterindustrin (fig 5). Denna grundmur har tillhört en sidobyggnad till ”bränneriet” (fig 9). Denna grundmur iaktogs även vid schaktövervakning vintern 2005/2006. Söder om denna mur berörde undersökningen enbart redan omrörda massor i äldre ledningsdragningar. Från schaktbotten finns bevarade lager kvar på platsen. Schaktbotten i denna den södra delen av schaktet låg mellan 2,0 – 2,2 m. Från schaktbotten finns bevarade lager kvar på platsen.

FYNDBESKRIVNING

Vid undersökningen påträffades fynd som tegel, takpannor, keramik och metallföremål som spik och liknande järnskrot. Keramiken som påträffades bestod av väldigt små fragment av yngre rödgods. Ett kopparföremål togs in för konservering (fig 10). Föremålet är en skålformad skopa i koppar och påträffades i uppgrävda massor och har därmed oklar fyndkontext. I kanten på skopan finns ett nitat järnfäste för ett träskafit. I fästet finns bevarat trä. Skopan har en diameter på 23 cm och ett djup av 5 cm. Järnfästet är 14 cm långt. Holkdelen på fästet är ca 6 cm långt. I skopan finns rester av en i dagsläget ej identifierad beläggning. Det enda fyndet som togs in till Stadsmuseet var detta.

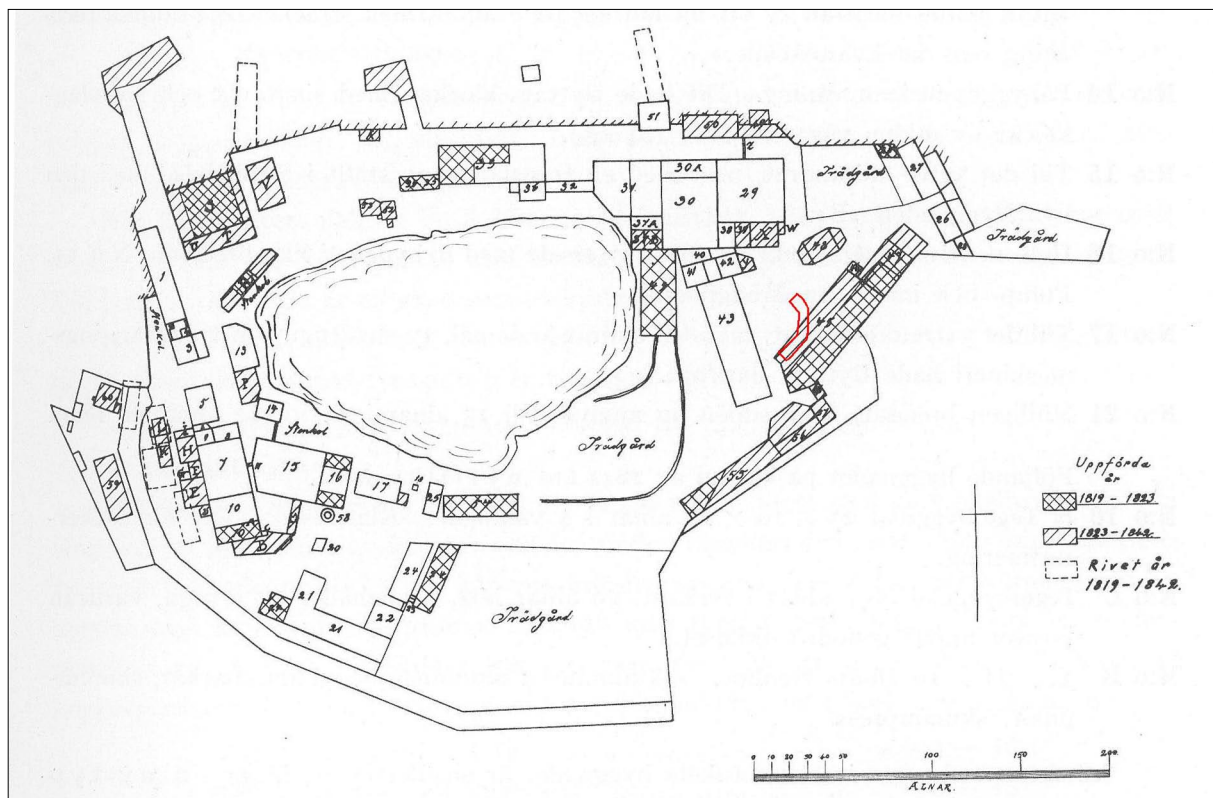

Fig. 9. Översiktsskarta av C. G. Schalin över Carnegiska bruket vid 1842 med bebyggelseperioder (Bodman & Reuterskiöld 1934:59). Undersökningsområdet är ungefärligt markerat i bild.

TOLKNING OCH DATERING

Undersökningen har resulterat i att en kallmur med tillhörande rustbädd från fästningsepoken påträffats. Fällningstiden för ekstockarna i rustbädden antyder en datering till äldst 1540-tal (bilaga 1). Detta är troligen återanvänt som virke. Vid den ovan nämnda undersökningen på fastigheten invid framkom att det fanns ett rivningslager från 1661 som stratigrafiskt låser underliggande lager och strukturer i området (Sandin & Wennberg 2007b). Under detta rivningslager fanns ett påfört lerlager och olika grus och sandlager. Lertager och gruslager identifierades i ledningsschaktet invid stenvuren med mycket snarlik sammansättning. Troligtvis är det samma lager.

Någon säker datering av muren är ej möjlig men mycket talar för att den kan vara från slutet av 1500-tal dock ej senare än 1661. Fällningstiden för ekvirket är samtida med etablerandet av både Älvsborgsstaden och verksamheter vid slottets hamn och skeppsgård.

Fig. 10. Skopa av koppar med nitat järnfäste. Öskar?

Om virket är återanvänt är det sannolikt att virket hamnat i rustbädden efter att Älvsborgs första lösen var slutbetalat 1570. När Älvsborg nu återigen var i svensk ägo började Johan III återställa och rusta slott och fästning. Virke har förmodligen funnits tillgängligt i området och återanvändes troligen från slottet, skeppsgården samt den övergivna Älvsborgsstadens

Lämningarna är låsta av lager som är äldre än rivningslager som påträffades på platsen härrörande från sprängningen 1661 och är således anlagda före detta år. Betraktas planen av Älvsborgs slott från 1657 så är det högst möjligt att den nu påträffade muren kan ha ingått i de befästningar som byggdes mellan Skinnarklippan och slottets huvudentré (fig 4). Detta ger en trolig datering av murens uppförande från 1570-tal fram till 1600-talets första hälft.

ANTI-KVARISK BEDÖMNING

Området har undersökts till ett djup varierande mellan 2– 2,6 m. Under de undersökta nivåerna ligger fornlämningen kvar. Vissa av den påträffade kallmurens stenar har tagits bort men rustbädden är intakt och ligger kvar på platsen. Inga ytterliggare antikvariska åtgärder krävs inför den planerade exploateringen av berörd yta. Lagskyddet kvarstår för de delar av fornlämningen som inte berörts av exploateringen.

LITTERATUR

Berg, Wilhelm 1902. *Gamla Älfsborg*. Göteborg.

Bodman, Gösta & Reuterskiöld, Sigvard. 1934. *Sockerbruket i Göteborg 1808-1934*. Göteborgs sockerbruk. Göteborg.

Larsson, Lars-Olof. 1982. Paul Dolnsteins dagbok. *Göteborg förr och nu. Göteborgs hembygdsförbunds skriftserie XVIII*. s. 71-90.

Lovén, Christian. 1996. *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

Johansson, Birgitta & Pettersson, Ing-Marie. 1993. *Från borg till bunker. Befästa anläggningar från förhistorisk och historisk tid*. Fornlämningar i Sverige 2. Riksantikvarieämbetet.

Järpe, Anna. 1984. *Nya Lödöse. Medeltidsstaden 60*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer.

Sandin, Mats & Wennberg, Tom 2007a. *Gamla Älvsborg Va-verket*. Göteborg 185 | Fästning | Historisk tid | Förundersökning | Göteborgs kommun. Arkeologiska rapport 2007:20. Göteborgs Stadsmuseum. Göteborg.

Sandin, Mats & Wennberg, Tom 2007b. *Gamla Älvsborg Etapp 4*. Göteborg 185 | Fästning | Historisk tid | Förundersökning | Göteborgs kommun. Arkeologiska rapport 2007:26. Göteborgs Stadsmuseum. Göteborg.

Scander, Ralph. 1966 Vad krönikor kan ställa till. Nya Lödöses flyttning till Älvsborgs slott på 1540-talet. *Göteborg förr och nu. Göteborgs hembygdsförbunds skriftserie IV*. S. 71-90.

Wideen, Harald. 1963. Älvsborgs slott. Grävningfynd och byggnadsdata. *Göteborgs Historiska Museum. Berättelser för 1960-1962*. S. 35-91. Göteborg.

Bilaga 1.

Dendrokronologisk undersökning

Identifikation	Antal mätta årsringar	Savved Van-kant	Årtalet för yttersta mätta årsringen	innersta mätta årsringen
Göteborg				
224 Fu Gö185 Spillvattentflytt Rustbädd L4 stock 4 Ek	127	-	1502 -	1376
225 --	118	-	1517 -	1400
226 --	113	-	1528 -	1416
227 Su Gö185 Rustbädd E4 Norra spontschaktet stående påle 1	39	-		
228 --	71	V		
229 --	56	V		
230 --	49	V		
231 --	59	V		

Kommentar: Prov 226 har en yta med stammens kurvatur. Såsom framgår av tabellen saknas savved. Om i det fällda trädet denna anslöt sig till kärnvedens krökta yta ligger fällningsåret i perioden 1540 - 1545 där typvärdet är 1542.

Alla parametrar är inte uppfyllda för att prov 227 - 231 kan dateras. Prov 229: furen fälldes på försommaren, vilket är mycket ovanligt. (vid analys framkom anvisning enligt följande: Prov 228 1568, prov 229 1569 och prov 230 1569)

20. November 2006

Alf Bråthen
Alf Bråthen